

Հ. Ղ. Ալիշան իր «Շնորհալի եւ պարագայ իւր» գրքին մէջ (էջ 182) կը խօսի այս մարգարէութեանց մասին, «Ոթոն Փըրլիջինկայ եպիսկոպոսը կը պատմէ որ զըրեթէ հայոց առ եւզինէս Դ. Քահանայապետ զրկած նուիրակութեան ժամանակ յորում եւ խաչակիր զօրք հանելու հրաւէրք եղան, մարգարէական գրուած մը հրատարակուեցաւ այն ատեն տիրող Ֆրանկաց Լուսավիկ է. թագաւորին վրայօք՝ իբր թէ Կիւրոսի պէս պիտի տիրէ Բարելունի եւ Արեւելից, իր վարդապոյն զօշնները պիտի թռչէին ինչուան Հերակլիայ քաջարութեանց տեղուանք, եւ ուրիշ խըրթին եւ անիմանալի խօսքեր, զոր մեծ յարգութեամբ կ'ընդունէին Ֆրանկք՝ նաեւ բարեպաշտ անձինք եւ ոմանք կը կարծէին թէ Սիրիլական գրոց մէջ գտնուած է. ոմանք ալ թէ Աստուած յայտներ է հայու մը: Մեր մէջ Ագաթրոնի, Մեթոտիոսի եւ Մեծն Ներսիսի անուամբ գոչակական գրուածք կան՝ աւելի աշխարհիս վերջի ժամանակին վրայօք, արդեօք անոնցմէ մէկն է Ոթոնի յիշած յայտնութիւնն առ հայն՝ թէ բոլորովին այլ ինչ է»:

Նոյնպիսի գրուածք մը կ'երեւայ նաեւ Ս. Էջմիածնայ ձեռագրաց մատենադարանին ըստ կարինեան ցուցակի թիւ 1986 ձեռագրին մէջ, Արամագինեայ անունով եւ հետեւեալ խորագրով. «Վասն գալստեան Նեոփն Արամագինեայ աւացեալ»: Սակայն չէ ճշգրտած թէ ինքնագիր երկասիրութիւն մ'է թէ թարգմանութիւն. (տե՛ս, անդ, էջ 276—278)

Այս տողերէն դուրս, պատշաճ է աւելցնել թէ մեր մատենագրութեան մէջ ունեցած ենք առաքելաշնորհ Հայրապետներ՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, ըստ Ագաթանգեղոսի, Մեծն Ներսիս Պարբե, ըստ իր կենսագրին՝ հաւանաբար Ս. Մեսրոպ—Մաշտոցի, (տե՛ս Սոփերք Հայկականք. Զ. Դիրք), եւ Սահակ Պարբե Հայրապետ, ըստ Փարպեցոյ, մարգարէական ոգով տեսիլներ ունեցան հայ եկեղեցոյ, հայոց աշխարհին եւ հայոց իշխանութեան վերաբերութեամբ:

Մեր ձեռագրաց մատենադարանին Թ. 154 ձեռագրին Բ. հատորին մէջ կը գտնուին Պոստորացի Հիպպոլիտ եպիսկոպոսի եւ վկային (Դ. դար) մարգարէական ճա-

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ն Ի Ի Թ Ե Ր

ՊՈՒԼԿԱՐԱՅԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

(Շար. Սիոն 1933 հջ 279էն)

Հայք ի Թոնովա.

Այսօր միակ Հայ ընտանիք մը ունի Թոնովան, որ ժամանակին ճոխ եւ հարուստ Հայ գաղութ մը ունէր: «Ռուսճուգ, Ռազկրատ, Թոնովա, այս կողմերը հաւանապահաբար կազմակերպուած ուղղափառ Հայ համայնքներ գոյութիւն ունեցած ըլլան Ժ.Գ. եւ Ժ.Դ. դարերուն մէջ. ժամանակի ընթացքին, զժբախտ պարագաներու բերուածով, անոնց մէկ մասը ապաստանած ըլլալու է Թրանսիլվանիա եւ Մոլտա-Վալաքիա, իսկ միւս մասը հետզհետէ ձուլուած տեղացիներուն հետ: Այս ամէնքը խորունկ ուսումնասիրութեան կը կարօտին»⁽¹⁾: Յաւալի է որ ի վիճակի չեմ այդ խորունկ ուսումնասիրութեան ձեռք դարնել, այդպիսի աշխատութեան մը համար պուլկարերէն գիտնալ կարեւոր է, սակայն զժբախտաբար մեծ պատերազմի ընթացքին իմ Ֆիլիպէ երեք տարուան միջոցին սորված պուլկարերէնս այսօր բոլորովին մոռցած եմ: Որով հակառակ ցանկութեանս կատարեալ ուսումնասիրութիւն մը չպիտի կարենամ տալ, այլ պիտի բաւականանամ այն աղբիւրներով որոնք ինծի մատչելի են,

ները թարգմանութեամբ նախնեաց, հետեւեալ վերնագրերով. «Երանելոյն Հիւպոդիսեայ եպիսկոպոսի եւ վիպի վասն կասարածի աշխարհի եւ վասն նեոփն եւ յերկրոյ գալուստ Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիսուսի», զարձեալ «Տեսիլ Դանիէլի եւ մեկնութիւն Հիպոդիսեայ Պոստորացոյ վասն գալստեան նեոփն եւ կասարածի աշխարհի»:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՒՆՈՒՆԻ

(1) Փ. Պոլոյ Հայ գաղութին ծագումը եւ անոր եկեղեցին 1675-1828-1929: Երուանդ եպս. փէրտահճեան: Կ. Պոլիս 1929 տպ. Նոր Տառ, էջ 23:

որոնք արդէն կրնան տալ ընդհանուր գաղափար մը, ուրիշ պուլիարագէտներու պարտք թողելով պուլիար աղբիւրներէ օգտուելով զանոնք հայ պատմա-գրականութեան ներկայացնելը:

Պուլիար պատմութեան մէջ ակնարկութիւններ կան Թոնովա գտնուող Հայերու մասին շատ հին ժամանակներուն իսկ: ԺԳ - ԺԴ. դարուն Թոնովայի պատրիարք Եւթիմիոս աղանդաւորներու մասին գրած թուղթին մէջ կը յիշէ Պաղիկեաններ, Մանիքէականներ եւ Հայեր: Այս Հայերը, որ զատ կը յիշուին միւս աղանդաւոր հայերէն, հաւանաբար ուղղափառ հայ գաղթականներ էին:

Թոնովայի մասին առաջին հին հայ յիշատակութիւնը ԺԳ. դարէն ձեռագրի մը միջոցաւ կը հասնի: «Յանուն Աստուծոյ եւ Առաքելս որ եկի ի Թոնովայու կարգեցայ ի թուականին Հայոց ի 21 (1258) որ աւր մայիս է (7). և ձեռնագրեցայ յուլիս ամսոյ 12 (26) որ են ի կարգմանէ մինչ ի ձեռնագրութիւնն աւուրք Կ (60) ի թագաւորութեան Պուլիսարաց Կատընդեայ որ եղեւ ի փոխումն Կեո Միխայլայ որդւոյ Հաւանայ զոր սպան Կալայման իր հարեղբոր որդին եւ ի քահանայութիւն իմ եղեւ ինձ աւզնական Կալի եւ Հաննէս եղբայր իւր Բ (2) զահեկան առ ի յիշատակ իրենց եւ ծնաւդաց իւրեանց Գորգի եւ Հոսփեայ»: Տարբեր գրչէ եղծուած թանաքով «21» (1273) ելաւ նետող ասզն և ապականեաց զասզն Յունաց»⁽¹⁾:

Վերի Յիշատակարանին մէջ յիշուող Կեո (= Կիո) Միխայլայ որդւոյ Հաւանայն եւ կը նոյնացնեմ Յովհաննէս Դ. Լասկար (1258 - 1259) Բիւզանդիոնի կայսեր հետ: Թէև ձեռագիրը կամ յիշատակարանը Թոնովա գրուած չէ, սակայն կարևորը այն է որ հոն կը ներկայանայ քահանայանալու խնդրանքով Թոնովացի Առաքել, որ Թոնովայէն կը մեկնի և 1258 մայիս 7ին կու գայ հոն ուր յիշատակարանը գրուած է, և որուն սակայն ուր ըլլալը չի յիշուիր: Այսուհանդերձ քիչ մը ուշադրութեամբ կրնանք գտնալ. ըստ իս գրութեան վայրը

Կ. Պոլիսն է, որ ըստ երևոյթին հին այդ դարերուն ալ Պալքանեան թերակղզւոյն հայ գաղութներուն կրօնական կեդրոնն էր: Ասկէ զատ գրիչը քաջ ծանօթ է Պոլսոյ մէջ տեղի ունեցած դէպքերուն, Կիո Միքայիլի Յովհաննէս Դ. Լասկար որդւոյն սպանութիւնը իր հօրեղբորորդի Կալայմանէ: Իսկ 1273 ի կարճ յիշատակարանն ալ ցոյց կու տայ որ ձեռագիրը մինչև այդ ժամանակ դեռ Կ. Պոլիս կը մնար, և գրիչը ծանօթ էր նետողաց և Յունաց միջև պատահած դէպքերուն: Անշուշտ լաւ ծանօթ է որ Կ. Պոլսոյ մէջ այդ ատենները Հայերը առնուազն եկեղեցի մը և բարգաւաճ գաղութ մը ունէին:

Առաքել Թոնովացի 1258 մայիս 7ին քահանայացու կը կարգուի, յուլիս 26ին կը ձեռնադրուի, որմէ վերջ անշուշտ Թոնովա վերադարձաւ: Այս կարծիքիս պատճառը սա է որ ան Թոնովայէն զրկուեցաւ իբր քահանայացու, անշուշտ Թոնովայի հայ գաղութին փափաքով. թող որ որոշ կը յիշուին Կալի և Հաննէս եղբայրները որոնք երկու դահեկանի նիւթական օժանդակութեամբ զինքը կը քաջալերեն առ ի յիշատակ իրենց և ծնաւդաց իւրեանց Գորգի և Հոսփեայ: Անշուշտ ասոնք անուններն են Թոնովայի հայ գաղթականութեան այն ատենուան անդամներուն մէկ ընտանիքին:

Նկատի առնելով այս յիշատակարանը եւ կը համարձակիմ ենթադրել որ ԺԲ-ԺԴ. դարերուն արդէն Թոնովայի մէջ կար հայ գաղութ, որ ունէր եկեղեցի մը, ուր քահանայի պակասը զգալի ըլլալով Առաքել Թոնովացի զրկուեցաւ Կ. Պոլիս քահանայ ձեռնադրուելու համար, եւ քահանայանալէ վերջ ետ դարձաւ Թոնովայ:

(3)

Յ. ԳԻՒՅՏԵԱՆ

(1) Յուցակ Հայ 2եռ. Ս. Նշանի վանուց ի Սեբաստիա: Թորգ. Եպս. Գուշակեան: Հանդէս Ամսօրեայ 1925 էջ 581: